

foghatott újra nagyobb ütemben munkához, amikor Rákóczi Zsigmond támogatásával 1588-ban a kinyomtatás is elérhető közelségbe került. Ebből következik, hogy az általa és ismeretlen segítőtársai által készített nyers fordítási alapszövegek 1586-ra nagyrészt már készen lehettek, így a munkatársakul számbajöhető 1586 előtt élő személyek kellett legyenek. Ebbe az időhatárba például még az 1585-ben Szepsiben, Károlyi seniorátusában meghalt Paksi Cormaeus Mihály is kis túréssel belefér,²⁰ őrála több forrásból is ismert nagy nyelvtudása és tehetsége.²¹ Az egész bibliafordítási vállalkozás pedig ezek szerint már valamikor az 1570-es évek második felében elkezdődhetett, hisz bármennyire másodlagos forrásokat használtak is a fordítók, a kor adott körülményei és a mindennapi prédikátori kötelezettségeik mellett ehhez sok idő kellett.

A végeredményt eddig is ismertük, most a vizsolyi Biblia elkészítésének folyamatát és módszereit is láthattuk, s újabb bizonyítékát kaptuk annak, mennyire nem egy ember munkája volt, s mennyire nem egységes mű: gondoljunk csak a kézirat lapszámozására, amely könnyvenként újakezdődött. Igazat kell újra adnunk (szűkebb értelemben is) Németh Lászlónak, aki ezt írta: a „Károlyi Gáspár név voltaképp egy kollektív erőfeszítés neve.”²²

örös Imre

FJ. KÖLESÉRI SÁMUEL LEVELE SCHEUCHZER ZÜRICHI PROFESSZORHOZ

A XVII. századi Erdély nevezetes polihisztoráról, ifj. Köleséri Sámuelről (1663–1732) azt írja Bod Péter, hogy „nem tartottak az ő idejében a két Hazában hozzá hasonló tudós embert”¹ 3500 kötetes könyvtára és kiterjedt levelezése – Jakó Zsigmond szavaival – „művelődés-közvetítő szerep”-et biztosított számára.² Az erdélyi aranybányászat múltját és jelenét bemutató, *Auraria Romano-Dacica* című könyvének megjelenése (1717) után az angol Royal Society éppúgy tagjává választotta, mint a pétervári és a padovai akadémia.³

Az alábbiakban Kölesérinek egy olyan, a szakirodalomban eddig nem említett levelére hívjuk fel a figyelmet, amely egyrészt újabb bizonyítékát adja az európai tudományos élettel fenntartott eleven kapcsolatainak, másrészt jól tükrözi szemléletének sajátos, a természettudományi érdeklődést az irodalmi–művelődéstörténeti hagyományok tiszteletével egyesítő vonásait.

Az a témakör, amelyhez Köleséri hozzászól, a XVIII. század legelején kialakuló őslénytan. A hegyekben található tengeri kőületeket régebben csak a természet szeszélyes játékának tekintették. Johann Jacob Scheuchzer (1672–1733) zürichi professzor ezzel szemben, az angol Thomas Burnet és John Woodward nyomán, kialakította azt az új elméletet, amely szerint a kőületek a vízözön által elpusztított állat- és növényfajok maradványai.⁴ Ma már naivnak tűnő véleménye a maga korában

²⁰ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. K. LADÁNYI Sándor. Bp. 1977. 451.

²¹ *Történelmi Közlemények Abaúj–Torna Vármegye és Kassa Múltjából* 1910. 166. VERESS Imre, *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Bp. 1915. 237.

²² NÉMETH László, *A vizsolyi Biblia*, in *Az én katedrám*. Bp. 1975. 100.

¹ BOD Péter, *Magyar Athenas*, Szeben, 1766. 151.

² JAKÓ Zsigmond, *A XVIII. század eleji román művelődési élet és a korai német felvilágosodás kapcsolatai Köleséri Sámuel levelezésének tükrében*, NyItudK Cluj–Kolozsvár, 1969. 56.

³ FALLER Jenő, *Köleséri Sámuel (1663–1732) élete és munkássága*, Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat, 1968. 648–649.

⁴ BURNET, Thomas, *Telluris Theoria sacra*. London, 1680.; WOODWARD, John, *An Essay toward a Natural History of the Earth*, London, 1695.; SCHEUCHZER, Johann Jacob, *Herbarium diluvianum*, Zürich, 1716. WOODWARD például azt állítja, hogy a kőületek egytől egyig annak az évszázadnak megfelelő állapotban őrizték meg a növényeket, amelyikben Mózes szerint a vízözön elpusztította a földet (I. az 1735-ös francia kiadás 43–44. lapján). – SCHEUCHZER főműve, a Biblia természetrajzát bemutató, monumentális *Physica sacra*, későbbi, mint Köleséri levele.

rendkívül jelentős előrelépés volt, mert az élőlények vizsgálatában először érvényesítette valamilyen formában a történetiség szempontját. Köleséri hagyatékának leltárából tudjuk, hogy az erdélyi tudós könyvtárának megvoltak Burnet, Woodward, főként pedig Scheuchzer művei: a lajstrom ez utóbbi szerzőtől nem kevesebb, mint hét könyvet sorol fel, nem számítva „Nova Litteraria Helvetica” című folyóiratát.⁵

Köleséri azonban nem maradt meg a pusztá érdeklődésnél: a kövületekkel kapcsolatban levélle fordult Scheuchzerhez, aki azután e levél sorait érvként használta fel Louis Bourguet neuchâtelii professzorral folytatott vitájában. Bourguet ugyanis azt állította, hogy a „Nummulites” (franciául „pierres lenticulaires”) nevű, érme alakú kövületek nem voltak önálló élőlények, csupán az „Ammon kürtje” nevű puhatestűek („Ammonites”) házának fedeléül szolgáltak. Scheuchzer Köleséire hivatkozik, aki az Erdélyben fönmaradt nummulitek elképesztően nagy számáról ír, de nem említi, hogy a közelükben ammonitek is lennének, s ez valószínűtlenné teszi Bourguet föltevését. Zürichi kollégájának vitairatát Bourguet belefoglalja *Lettres philosophiques sur la formation des sels et des cristaux* című könyvének⁶ előszavába, hogy utána megadhassa rá a maga válaszát. (Ez utóbbi most nem lényeges számunkra.) Scheuchzer írásának szóban forgó részlete – benne az általa is kurzivált, latin nyelvű Köleséri-idezzettel – a következőképpen hangzik:

Je passe aux *Pierres Lenticulaires*, qui ont aussi leurs fatalités. Si nous croions les habitans de Transilvanie, ce sont des Monnoies petrifiées par un Miracle, pour éblouir les yeux des ennemis, & pour sauver les fuyards. Elles sont en si grand nombre vers le *Grand Varadin*, que si l'on pouvoit reproduire l'Or, ce País seroit toujours disputé entre l'Empereur & la Porte. *Tanta figurarum horum Lapidum diversae magnitudinis post Claudiopolim Transilvaniae via qua itur Magno-Varadinum in Hungariam ad bina fere millieria inventur copia, ut si virtute novae cujusdam Alchymiae Lapidus isti in materiam transmütarentur Monetae, cujus praeferunt figuram, Regum aequarent Thesaurus, fornicibusque conservandis non unis, prout Darii Thesauri in Montanis prope ad haec loca situs, vel etiam Trajani in Hunyadensibus occultari a Nugatoribus perhibentur, sed justum Montem aequantibus receptaculis indigerent.* Ce sont les paroles d'une Lettre de l'illustre Mr. *Koleseri de Keres-eer* Chancelier de Transilvanie du 20 Juin 1725.⁷

Céljának megfelelően Scheuchzer egyedül azt a részt idézi szó szerint az erdélyi tudós levéléből, amelyik szemléletes képekkel érzékelteti a nummulitek nagy mennyiségét, s csak mintegy futólag emlékezik meg a hozzájuk fűződő Szent László-legendáról, amelynek itt felismerhető változata szerint a menekülő magyar király aranypénzt szórt az őt üldöző pogányok elé, hogy azok kapzsi módon inkább a kincsekre vessék magukat – ám kezük között a pénz kővé változott.⁸ A szigorúan természet-tudományos szempontokhoz ragaszkodó zürichi professzort kevésbé érdekelte az erdélyi néphit. Annál inkább Köleséri Sámuel, aki a rövid levélrészletben a Szent László-legendán kívül, jellemző módon,

⁵ BERTÓK Lajos, *Iffabb Köleséri Sámuel könyvhagyatéka*, in *A debreceni KLTE Könyvtárának Évkönyve*, 1955/II. passim.

⁶ Amsterdam, 1729.

⁷ „Rátérek a nummulitekre, amelyeknek szintén megvan a maguk sorsa. Ha hiszünk Erdély lakóinak, akkor ezek egy csoda által kővé vált pénzdarabok, amelyeknek el kellett kápráztatniuk az ellenség szemét, és megmenteniük a menekülőket. Oly nagy számban találhatók *Nagyvárad* felé, hogy ha vissza lehetne nyerni az aranyat, akkor ezért az országért még mindig küzdene egymással a császár és a Porta. *E különböző nagyságú kövületeknek oly nagy bősége található az erdélyi Kolozsvár után, a Magyarországra, Nagyvárad felé vezető úton mintegy két mérföldnyire, hogy ha az alkimia valamiféle új erejével ezek a kővek olyan pénz anyagává változnának, amelyeknek az alakját többnyire mutatják a királyok kincsével érnének fel, s megőrzésükre nem csupán akkora boltozatos pincékre volna szükség, mint amilyenekbe a szóbeszéd szerint Darius kincseit az e helyhez közel eső – vagy Trajanusét a Hunyad megyei – hegyekben elrejtették, hanem éppenséggel hegy nagyságú raktárakra Ezek a kiváló Keres-eeri Köleséri úr, erdélyi kancellár 1725. június 20-i levelének szavai.”*

⁸ A legenda változataival kapcsolatban I. HORVÁTH Cyrill, *Szent László-legendáink eredetéről* Bp. 1928. 42–50. és BERZE NAGY János, *A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai*, Eth. 1925. 97–105.

még a Darius és Trajanus kincseinek rejtékelyéről szóló mondákra is utal. Nem mintha igaznak vélte volna őket. Az irodalomtörténeti kézikönyv által⁹ joggal hangsúlyozott honismereti koncepciójába azonban, úgy látszik, nemcsak a táj fizikai adottságai és a velük kapcsolatos történeti adatok tartoztak bele, hanem a néphiedelmek világának megőrzése is, érdekes elemmel gazdagítva mélyen átélte patriotizmusát.

Enyedi Sándor

ARANKA GYÖRGY ÉS SZRÓGH SÁMUEL LEVELEZÉSE

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tevékenysége, sikerei és kudarcai nem érthetők meg a Társaság levelezési anyagának ismerete nélkül. A XVIII. század utolsó évtizedének Erdélyben létrejött társaság kezdetétől fogva feladatának tekintette, hogy kapcsolatot építsen ki a történelmi Magyarország területén elszórtan élő írakkal, tudósokkal, sőt a társaság „titoknokának”, azaz titkárnak arra is volt gondja, hogy a Bécsben élő magyarokat is megkeresse, és a külföldi – elsősorban a német protestáns egyetemeken tanuló ifjakkal is megtalálja az együttműködés lehetőségeit. Aranka György gazdag levelezése ezért lehet értékes forrásanyag a társaság működési mechanizmusának a megértéséhez; Aranka levelei a társaság kívánalmait, igényeit, elvárásait közvetítették a működési székhelytől, Marosvásárhelytől távol élő „munkás társakhoz”, akik – különböző témakörökben járultak hozzá az ismeretek bővítéséhez, s az Arankához érkező válaszlevelek visszajelzései voltak annak a hatásnak, amelyet a maga korában a Társaság munkájával kifejtett. A Kazinczy-levelezés mellett a korszak – a XVIII. század végének, XIX. század elejének – forrás értékű levelezéséről van szó, amelyből – a levelek nagy számát tekintve – csak elenyészően kevés látott napvilágot. Aranka György 1817-ben bekövetkezett halála után az összegyűlt anyag sorsa viszontagságosan alakult, s a történelem viharaiban – két világháború dúlásának idején az Aranka-levelezés darabjai sem kerülhették el a részleges pusztulást, számos Aranka-levél például a budapesti Országos Levéltárban égett el. A háborút megelőző években Jancsó Elemér fogott hozzá a levelek összegyűjtésének fáradságos munkájához, s a háború után dolgozatában összegzi az Aranka-levelezés fontosabb tanulságait.¹ Jancsó Elemér 1947-ben közreadott dolgozatában arról értesít, hogy a társaság összegyűjtött iratai 1 kötetet tesznek ki, a levelezés 4 kötete pedig várja a közeli megjelenést. Az iratok évek múlva megjelentek,² a levelezésből azóta is csak néhány kisebb egység látott napvilágot. A gyűjtőmunka lezárását és az anyag végleges összeállítását megnehezíti az, hogy a második világháború pusztításait átvészelő levelek ma legalább 4 országban találhatóak, igaz, hogy a legtöbb Erdélyben és Magyarországon.

A teljes munka befejezéséig előbbre lépést jelent a forrásfeltárásban a szerényebb célkitűzés: egy-egy levelezési egység megjelentetése. A személyi vonatkozásokban bővelkedő anyag kiegészítheti a korszak művelődési életéről szerzett ismereteinket csakúgy, mint ahogy kevésbé ismert írói vagy tudósi portrékat világíthat meg, s az időnként megjelentett kisebb levelezési egységek betekintést nyújtanak a Társaság szerteágazó kapcsolataiba.

Ezúttal Aranka György és Szrógh Sámuel levelezését szeretnénk közzétenni, olyan töredékesen, ahogy az ma még megtalálható. A Borsod megyei, miskolci „prókátor” és a marosvásárhelyi Királyi Tábla bírójának levelezéséből a Szrógh által írottak maradtak meg nagyobb számban, ami nem véletlen, hiszen Aranka életében gyűjtötte a leveleket, Szrógh valószínűleg nem. Így történhetett, hogy az Aranka által írott (a hivatkozásokból kiderül), számos levélből mindössze egy maradt meg, mégpedig éppen az, amelyben tudtul adja levelező társának, hogy: „*A Magyar Társaságot sok ügyel bajjal*” megindította, s „*a Több jó Erdemes Hazafiat is bátorkodom ezennel különönsenn is magam mellé Társnak hívni . . .*”

Aranka és Szrógh kapcsolata még akkor kezdődött, amikor ez utóbbi Pesten tanulta a prókátor-ságot: II. József halálát megelőző és követő években. A Pesten ekkoriban tanuló ifjúság a történelmi

⁹ II. 466.

¹ *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, 1947. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása, 20.

² JANCSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bukarest, 1955.